

Sensuri și funcții ale intertextului religios în proza lui Marin Preda

Claudia CIOBANU

La présence de l'intertexte religieux dans la prose du Marin Preda a, à côté de la fonction structurante au niveau de sens et du son rôle compositionnel, une signification profonde pour le lecteur contemporain. Le texte nonfictionnel, Jurnal intim, aussi bien que le texte fictionnel, Viața ca o pradă, Marele singuratic, Cel mai iubit dintre pămînteni, dévoile une haute vibration, une remarquable vocation pour les grandes questions et pour l'observation que situe l'écrivain Marin Preda tout près de la morale chrétienne, sans pourtant l'inglober. Dans leur angoisse, les personnages de Preda invoquent le texte de la Bible en lui reconnaissant comme une instance suprême dont ils attendent, même par comparaison ou contrast, ou similitude, une réponse.

Explorarea intertextului religios din proza lui Marin Preda poate părea un demers lipsit de substanță, atîta vreme cît scriitorul este perceput drept ateu, dacă este să ne raportăm la mesajul transmis de eroii săi, autentici purtători ai ideologiei prozatorului. Aproximarea de gîndirea acestora, dar și de însemnările din jurnalul intim predist dezvăluie însă o realitate spirituală simptomatică a ultimei jumătăți de veac XX: ființa umană aflată în fața propriei conștiințe, tulburată de neputința regăsirii echilibrului interior, dezamăgită de întinarea idealurilor sociale, însingurată și nefericită, evocînd cu nedumerire modelul christic, inaccesibil în semnificația sa de adîncime. Este justificată, în aceste date, incursiunea în intertextul de factură religioasă așa cum este el întretesut în proza lui Marin Preda. Am avut în vedere, alături de însemnările din jurnal (care conturează, de fapt, un preambul util spre a înțelege mentalitatea prozatorului), volumul *Viața ca o pradă* și romanele *Marele singuratic* și *Cel mai iubit dintre pămînteni*.

Dimensiunea morală a personalității scriitorului Marin Preda devine evidentă, pentru cititorul care mai avea îndoieli după lectura prozei sale de ficțiune, în *Jurnalul intim*. Există, în însemnările diaristului, o vibrație înaltă, o vocație pentru marile întrebări și pentru observația profundă care îl situează în proximitatea moralei creștine, fără a-l îngloba însă acesteia. Concepția sa despre suferință poate fi un prilej de conectare a acestei mentalități cu gîndirea creștină: „Nu e indicat să scutim oamenii de suferințele care îi așteaptă, sînt ale lor, să-i lăsăm să le îndure ca să se facă mai buni” (Preda, 2004: 3).

În relație cu sentimentul de vinovăție, Preda notează în jurnal: „Actele omului sînt sancționate de propria lui conștiință, mai devreme sau mai tîrziu – bagă de seamă cum trăiești! Dacă suferi, nu căuta să scapi de suferință, indiferent prin ce mijloace, nu vei scăpa de ea decît pentru a te prăbuși în remușcări”. Vocația pentru puritate morală îl urmărește pe omul Marin Preda și poate fi observată deopotrivă la eroii săi. Preocupat de menținerea spiritului în echilibru, încercînd să rămînă departe de presiunea imoralității, scriitorul conștientizează faptul că „ordinea morală este o ordine a simțirii și gîndirii, și n-o poți călca fără a produce dezordine în tine însuși”(Preda, 2004: 38). El citează chiar, în jurnal, din romanul lui Dostoievski, *Adolescentul*: „Il faut aimer la vertu et fuir le vice”.

Comentînd intenția lui Nietzsche de a funda o nouă religie cu *Așa grăit-a Zarathustra*, tînărul cititor-narator din *Viața ca o pradă* constată că această scriere nu-i oferă nici o soluție, în timp ce, „*Evanghelia după Matei*, avea doar patruzeci de pagini, în care găseai o nouă religie, pe concret, cu parabole clare, o viață, o răstignire și o înviere” (Preda, 2003: 235). La o nouă religie, ca o cale oferită în căutarea binelui, dar în absența lui Dumnezeu, reflectează nu o dată personajele lui Preda, semn al unui „smintit orgoliu”, căci rezultatele sînt mereu eșecuri.

Astfel, Niculae din *Marele singuratic*, pornit în căutarea unei „căi sfinte”, a unei soluții pentru el și pentru oameni, în general, constată că pentru a o găsi e nevoie de o vocație întemeietoare și că aceasta nu este atributul strict al „celor ziși *cu carte*”: „ca și cînd toată morala noastră creștină, care a ținut lumea în frîu aproape două mii de ani, n-ar fi fost întemeiată de Cristos cu ajutorul unor pescari...”, gîndește tînărul, polemizînd cu o mentalitate care face din intelectuali o clasă favorizată spiritual. Spre a găsi răspunsul la întrebarea „de ce se schimbă pescarul, de ce devine vînător?”, Niculae recurge tot la textul biblic: „Veniți, le-a zis Cristos, și vă voi face pescari de oameni. Sună nevinovat. Dar vînători?” (Preda, 1972/I: 84). Intertextul are aici funcția de a susține personajul în gîndirea sa, dar și de a trimite lungi rezonanțe cu întrebarea privitoare la „vînători”. Animat de dorința de a aduce lumii o nouă religie, care să facă omul mai bun, mai liber și mai încrezător în destinul său, Niculae descoperă, după cîțiva ani că visul său este irealizabil pentru că omul are o adevărată vocație în a-și întina idealurile. Ceea ce se promitea luminos a devenit meschină hărțuială și luptă pentru putere. Astfel, *pescarii așa-zisei „noi religii”* s-au îndepărtat de la statutul lor inofensiv, devenind o amenințare pentru ceilalți, deci vînători. „Noua religie” a lui Niculae are tangențe cu preceptele comunismului, căutînd să schimbe ceea ce era deja solid așezat în tradiția satului; un exemplu este schimbarea generată de ideea egalității sociale, fapt care a dus la alterarea valorilor bazate pe meritul personal. De altfel, toate preceptele pe care se funda „noua religie” și-au pierdut sensul în practica istorică.

Lectura *Bibliei* pe miriște, în apropierea cailor, îi prilejuiește lui Niculae o incursiune meditativă în orizontul sacru al *Vechiului Testament*: „Am găsit, cu surprindere, aceeași violență pe care o cunoșteam din mica mea viață. Era însă mult mai sîngeroasă, și extinsă la un popor întreg, în numele lui Dumnezeu. În cîteva săptămîni mi-am pierdut credința pe care atît familia, cît și biserica unde mă ducea școala mi-o insuflase ca un lucru firesc, așa cum există soare și copaci. Stăteam cu fața în sus și nu-mi reveneam din puternicul șoc pe care mi-l provocase istoria plină de cruzime a poporului ales. Nu-mi luam gîndul de la un ofițer care fusese ucis de ai săi fiindcă salvase de la unul din numeroasele lor măceluri o tînără femeie cu copilul ei. Toate simbolurile pe care le ghiceam în spatele acestor crunte istorii, simboluri înalte, de expansiune a unei idei mari, a Dumnezeului unic, se stingeau în vărsările de sînge care trebuiau să le-o impună celor care nu credeau în El... . Într-un tîrziu, cînd a apărut apoi un om simplu și luminos, cu totul diferit de ei, și care cerea aruncarea sabiei și a trufiei și plecarea cu umilință a frunții în fața violenței, ca o expresie a credinței adevărate și a mîntuirii, nu m-am mai mirat că l-au răstignit repede pe cruce. Dar nu înainte ca el să-și facă numele și parabolele cunoscute unui număr oarecare de oameni, care au avut grijă să le păstreze și cu ajutorul lor să întemeieze apoi o nouă religie” (Preda, 1972/I: 194).

Acest fragment, extras din amplul monolog al lui Niculae din *Marele singuratic* (partea a doua) configurează, în linii mari, raporturile gîndirii autorului cu *Vechiul și Noul Testament*. Respectînd convențiile specifice ficțiunii literare, se schițează astfel profilul spiritual al personajului Niculae, în care citim portretul spiritual al scriitorului însuși la tinerețe. Intertextul are aici mai ales funcție semantică și de structurare a portretului moral al personajului, dar nu se poate ignora nici manifestarea sa compozițională, ca verigă secvențială într-un monolog de proporții – acesta se întinde pe aproape un capitol. Băiatul, lector al *Bibliei*, observă că Poporul ales este departe de a fi exemplar în credința sa și în manifestarea convingerilor, a trăirilor. Astfel citit, *Vechiul Testament* reprezintă, pentru un profil spiritual în formare, o lectură tulburătoare, întunecată de mulțimea crimelor înfăptuite sub scutul unei mari idei. Figura blîndă a celui care va schimba cruda istorie se impune prin atitudine și prin substanța învățăturilor sale, a acelor parabole care îi provoacă cititorului de pe miriște exclamații de entuziasm: „excepțional gîndit”. Ambițios, Niculae visează să inventeze „o nouă religie”, parabole noi, cu care să cucerească lumea, anticipîndu-l aici pe eroul-narator din ultimul roman predist, Victor Petrini. Există însă o deosebire între tînărul cercetător care dorea să elimine din filosofie „etica bazată pe ideea de Dumnezeu” (Preda, 1984/I: 67), să aducă în locul ei cunoașterea pe baza descoperirilor științifice și băiatul plecat din sat ca să schimbe lumea. Această deosebire constă în raportarea la doctrina comunistă. Niculae vede în comunism o soluție, în vreme ce Petrini este o

victimă a acestui sistem pe care nu-l agreează dintru început. Oricum, atît proiectul lui Niculae, cît și cel al lui Victor Petrini eșuează. Autorul își pune personajele în situații care probează ticăloșia lumii și neputința credinței în fața acestei ticăloșii, dar și faptul că sisteme ideologice gîndite ca alternative la creștinism sînt neviabile. Sînt analizate sever manifestările meschine ale unei umanități secularizate, iar situarea eroilor în postura de „fondatori de noi religii” tinde să devină o strategie de provocare a crizelor pe care aceștia le vor parcurge, dar și de dezvăluire a lipsei de perspectivă și de sens a oricărei negări a învățăturii christice. În zbucriumul lor, personajele lui Preda recurg la textul biblic ca la suprema instanță de la care prin potențare, comparație, contrast, similitudine, așteaptă răspuns.

Ultimele cuvinte din *Cel mai iubit dintre pămînteni* fixează sensul romanului prin intermediul unei microsecvențe de intertext biblic – cunoscutul fragment din *Întîia epistolă a Sfîntului Apostol Pavel către Corinteni*. După cum se știe, un capitol din această parte a Noului Testament se intitulează *Dragostea* și evidențiază marile atribute ale comuniunii sufletești. Marin Preda citează (mai exact, parafrazează) din respectivul capitol cu aproape douăzeci de pagini înainte de final, în secvența în care Petrini, redevine narator: „Da, gîndeam, iubire vinovată, dar iubire! Nu ura ne-a despărțit pe mine și Matilda, ci faptul că iubirea ei de la început dispăruse total. Da, îmi șoptea gîndul, iubirea poate să fie oricum, numai să fie! Poți să arăți ca un chimval răsunător, dar dacă dragoste nu e... spune evangelistul. E vorba, desigur, de dragostea divină, dar a noastră, cea profană, are oare vreo limită care s-o împiedice să atingă granița divinului? Lăcașul ei nu e tot inima umană? Și îmi apăreau în minte cuvintele Matildei, despre iubirea pricăjitului Artimon pentru fata Tamara, cuvinte care îmi păruseră atunci ridicole și rîsesse de ele toată lumea, că o iubește pentru că n-o iubește. Pentru ce, pentru nece, fapt e că o iubea, restul nu mai avea importanță. Și nici Acojocăriței și muierea lui nu-mi mai păreau abjecți. Ar fi fost dacă n-ar fi ținut unul la altul, dar eu știam că țineau, aveau clipele lor de pace simplă, așa cum îmi aminteam că îi surprinsesem cînd mă trimisese tata să-i cer vecinului nostru o tezlă” (Preda, 1984/III: 300).

Comparînd textul din *Epistolă* cu „citatul” lui Petrini, constatăm inexactitatea preluării textului evanghelic, dar și faptul că această inexactitate servește mai bine personajului: „chiar dacă aș vorbi în limbi omenești și îngerești, și n-aș avea dragoste, sînt o aramă sunătoare sau un chimval zîngănit”¹ sună cuvintele din Biblie. Privind în urmă, Petrini înțelege că iubirea este condiția ca omul să aibă acces la dimensiunea sa de esență divină; fie și iubirea profană, sugerează naratorul, dacă ea scoate la iveală ce este bun și frumos în noi. La întrebarea lui Petrini dacă dragostea noastră profană are vreo limită care s-o împiedice să atingă granița divinului

¹ *Biblia, Întîia epistolă a lui Pavel către Corinteni*, 13. 1.

răspund chiar cuvintele din *Întîia epistolă a Sfîntului Apostol Pavel* înscrise în *Noul Testament*, pentru că ele pun în lumină tocmai atributele fundamentale ale iubirii:

„*Dragostea este îndelung răbdătoare, este plină de bunătate: dragostea nu pizmăiește; dragostea nu se laudă, nu se umflă de mîndrie, nu se poartă necuviincios, nu caută folosul său, nu se mînie, nu se gîndește la rău, nu se bucură de nelegiuire, ci se bucură de adevăr, acopere totul, crede totul, nădăjduiește totul, suferă totul.*

*Dragostea nu va pieri niciodată*².

Arcul de sens care leagă cele două secvențe intertextuale din roman situate la distanță de cîteva pagini încadrează soluția dilemei în care s-a găsit, la un moment dat, eroul narator din *Cel mai iubit dintre pămînteni*. Cu toate că ultima frază a textului relevă o perspectivă încrezătoare asupra iubirii „descrise aici” și nu a „iubirii aproapelui”, dizolvarea sentimentului care a subjugat o vreme protagonistul, aducîndu-l în vecinătatea fericirii supreme, dovedește că iubirea „noastră, cea profană”, e o iluzie. Ea nu eternizează, ca dragostea divină despre care Apostolul spune „dragostea nu va pieri niciodată”, ci „moare și renaște perpetuu”, după cum notează în confesiunea sa personajul narator.

Proza lui Marin Preda pare să fi intrat într-un con de umbră, dar aici intervine deja o altă chestiune, cea a canonului literar, care nu face obiectul observațiilor noastre de față. Cu toate acestea, dacă literatura autentică este aceea care spune lucruri fundamentale despre Om, Preda a semnat literatură autentică și a reușit să surprindă în proza sa angoasele și nefericirea individului care trăiește într-o lume fără viață spirituală. Golul sufletesc al eroilor săi rămîne suspendat, în absența unei soluții pe care scriitorul nu are cum să o dea, atîta vreme cît el însuși este răvășit de existența fără vibrație creștină. A parcurs textul sacru, îl citează, dar nu și-l poate apropia, asemenea seminței din parabolă care a căzut pe teren neprielnic. Cititorul de azi al prozei prediste este provocat să cunoască realitățile unei epoci tulburi, înstrăinate de dimensiunea înaltă a omului privind spre divin, cu toate consecințele care decurg din această atitudine. Prezența intertextului religios în creația lui Marin Preda subliniază tocmai oscilația dureroasă a celui înstrăinat între asumarea naturii sale de om religios și negarea acesteia.

Bibliografie

Preda, Marin, 1972, *Marele singuratic*, vol. I, Editura Cartea Românească, București
Preda, Marin, 1984, *Cel mai iubit dintre pămînteni*, vol. I, Editura Cartea Românească, București

² *Biblia, Întîia epistolă a lui Pavel către Corinteni*, 13, 4-8.

Preda, Marin, 1984, *Cel mai iubit dintre pămînteni*, vol. III, Editura Cartea Românească, București

Preda, Marin, 2003, *Viața ca o pradă*, Editura Cartex Serv, București

Preda, Marin, 2004, *Jurnal intim*, Editura Ziua, București